

ФОРМУВАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ДОСОКРАТИВСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

© Паньків О., 2010

Висловлюється думка про те, що вже у ранній грецькій філософії були поставлені питання, які стосувалися людини, її місця та призначення в світі. Людина розглядається як частина природи, яка наділена розумом як засобом життя “по природі”.

Ключові слова – людина, природа, космос.

Olesja Pankiv. Formation of the anthropological problem in pre-socratic philosophy.

In this article there is expressed idea about the questions in the early Greek philosophy which concerned the human, his destination in the world. The human is regarded as a part of the nature who obtained the mind as the means to live “according to the nature”.

Keywords – human, nature, the cosmos.

Проблема людини належить до вічних філософських проблем, оскільки будь-яка філософська традиція в основі свого змісту має відношення людини до світу. Звернення до проблеми людини в ранній період античної філософії, а саме в представників досократівської філософії, може викликати певне застереження. Відомо, що представники цього періоду зосередили свою увагу на вивченні природи. О.М. Чанишев та й багато інших дослідників ранньої грецької філософії підкреслюють, що “перші давньогрецькі філософи були натурфілософами, про що свідчать передусім назви їхніх праць “Про природу” [10, с. 128]. Однак при зверненні до терміна “природа”, під час характеристики його світоглядного контексту, спостерігається цілий ряд значень, які торкаються не тільки природи, але й людини. Слушною у цьому випадку є думка сучасного дослідника античної філософії Г.В. Драча, який зазначає: “...не варто було б шукати у ранніх філософів самостійне, відокремлене від інших вчення про людину, але слід припустити, що воно присутнє в їхніх натурфілософських концепціях, про це свідчить наявність в них етико-соціальних міркувань і включення в картину світу людини під час розгляду самого світу” [3, с. 118].

Мета роботи – розглянути найголовніші питання у ранній грецькій філософії, які стосувалися людини, її місця та призначення у світі.

Розгляд цієї проблеми розпочнемо з представників мілетської школи, до якої належать Фалес, Анаксімен, Анаксимандр. Центральною проблемою, яку поставили представники цієї школи, була проблема першопричини чи першопочатку усього існуючого. На запитання, що лежить в основі світу, Фалес, якого вважають засновником мілетської школи, відповів: “вода”. Його міркування виходили з доволі простих доказів, передусім те, що волога (вода) є головним чинником, який підтримує життя. Арістотель, який у своїй праці “Метафізика”, наголошуючи на тому, що мілетці у своїх пошуках не пішли далі від шукання першопричини буття, повідомляє важливий факт про те, що матеріальна першооснова мілетців, а саме вода – жива і одухотворена [2, с. 71]. Відповідно до цього можна вважати, що вода початок не тільки субстанційний, але і такий, який дає життя, генетичний. З приводу цього Г.В. Драч висуває фундаментальне припущення про те, що “людина – невід’ємна частина природи, її душа об’єднує її з усією одухотвореністю і розумністю природи”. ...це припущення отримало у Фалеса багато експлікацій, в основі яких лежить перша

натуралістична концепція людини” [3, с. 126]. Про Фалеса до нас дійшли свідчення не тільки як про натурфілософа, а й мудреця. Ці свідчення належать Діогену Лаертському, який у своєму творі передає повчання та моральні сентенції Фалеса: “Його запитали, що на світі найважче? – Пізнати себе. Що легко? – Давати поради іншому. ...Яке життя найкраще? – Коли ми не робимо того, за що засуджуємо інших. Хто є щасливим? – Той, хто здоровий тілом, сприйнятливий душею і піддається вихованню” [3, с. 74]. Висловлення Фалеса як мудреця мають загальну спрямованість: повідомити людині правильний спосіб життя, навчити добродійному життю.

Продовжуючи традицію попереднього філософа, Анаксимандр першопочатком усього існуючого вважає “апейрон”, щось невизначене та безмежне, оскільки лише безмежне здатне продовжувати все, що може існувати. Він першим серед філософів-мілетців висуває ідею еволюційного походження людини. Філософ вважає, що людина зароджується і розвивається до дорослого стану у череві величезної риби. Народившись дорослою, бо дитиною вона не змогла б самостійно вижити, людина виходить на суходіл і починає новий період свого існування. Анаксимандр створює велику картину народження і загибелі світів, звичайно не для того, щоб налякати людину, а щоб вона могла усвідомити унікальність і неповторність свого життя, сприяти утвердженню гармонії і справедливості.

Вчення Анаксимена розвивається в напрямку, традиційному для мілетської натурфілософії. Першопочатком він вважає повітря, як вічне і живе буття. Саме повітря дає життя людині, не тільки життя, але й розум, що робить людину частинкою цього буття. Отже, мілетські мислителі розглядали оточуючий світ, природу цілком співмірними, співвіднесеними з людським досвідом. Людина у цьому світі не є чимось унікальним, вона – необхідна частина природи. Однак сама концепція природи “...покликана давати не тільки природниче (натурфілософське) пояснення того, що відбувається в світі, але також служити засобом життєвої орієнтації в оточуючій дійсності: визначити місце і призначення людини в “божественному” космосі” [6, с.152].

Не малої уваги у розгляді проблеми людини у ранній період грецької філософії заслуговує постать Піфагора. Цього філософа вважають одним із суперечливих постатей в історії античної філософії і науки. На питання, яке було поставлене в мілетській філософії, він відповів: усе є число. “Проголосивши світ космосом, Піфагор побачив у світовій гармонії і красі число і числові відношення” [6, с. 183]. Заняття математикою і музикою, затверджені правила поведінки та ступені посвячення у піфагорійський союз, були спрямовані на удосконалення (зразок космічної гармонії) внутрішнього світу людини, зробити людину, яка пройшла усі ці випробування і посвячення, виключною істотою, наділеною моральною чистотою та мудрістю. Важливе місце у філософії Піфагора посідають питання про душу, про її безсмертя і спасіння, про людське щастя. Віра у безсмертя людської душі, в “інше” життя була пов'язана із цілою низкою математичних та релігійних настанов. У піфагорійському союзі ці настанови мали реальну мету – це прагнення до впорядкованості, гармонізації та удосконалення людини. Перше місце в лікуванні недугів душі посідає у піфагореїзмі музика, яка була тим “розслабляючим” комплексом, який дає можливість перейти людині від внутрішнього світу до зовнішнього. Музика була наділена психотерапевтичними властивостями: вона могла лікувати гнів, тривогу та смуток. Оскільки душа розглядалася як суперечлива єдність почуттів та розуму, то тільки музика була здатна приборкати почуття та просвітити розум, відновити душевну гармонію, рівновагу. Вчення Піфагора про космос як музичну гармонію знайомить нас з людиною, яка є його частиною, і сприймає цей космос як прекрасно влаштований світ математичних пропорцій. “Піфагор вказав шлях “теорійного” звернення до космосу: людина, яка підпорядкована космічній справедливості, являла собою у зіставленні з космосом його мініатюрну модель (мікрокосмос). Людина розглядалася незмінно в космічному оточенні” [4, с. 209]. Число, яке представлено як єдино надійний ключ до відкриття світу, дає відгадку і сенсу людського існування. У Філолая читаємо: “...слід зазначити, пише він, що природа і сила числа діють не у духовних і божественних речах, але також в людських справах і

словах, в усіх технічних, мистецьких і в музиці” (В II). Чи не звідси сучасне зацікавлення нумерологією та таблицею Піфагора, за якою можна дізнатися про характер, темперамент та успіх людини?

Сучасником Піфагора був Геракліт, який використав ідеї своїх попередників для побудови цілісної концепції. Він вперше вводить у філософську мову термін “логос”, який означає загальний закон буття, основу світу. Визнання логосу космічним принципом буття чи світовою мудрістю, що пронизує усе та існує в усьому, давало Геракліту можливість зробити і наступний крок – почати вести мову про існування, окрім об’єктивного, божественного логосу, ще і логосу суб’єктивного, який становить головну засаду людського існування та притаманний душі кожної людини. “Душі, – заявляє він, – належить логос, що сам збагачується” [1, с. 29]. Однак виникає питання: в який спосіб співвідносяться між собою всезагальний та суб’єктивний логос? На думку Геракліта, людський логос існує у реальній гармонії чи згоді з логосом всезагальним. Вони себе взаємно доповнюють, є єдині, подібні та навіть і тотожні, оскільки становлять зміст розумного принципу існуючого, що править і керує усім. Сам зв’язок між суб’єктивним та об’єктивним логосом відбувається через просте вбирання людиною у себе в процесі дихання світового логосу. Ось свідчення Секста Емпірика: “...втягнувши через дихання цей божеський розум, ми, як каже Геракліт, стаємо розумнішими” [1, с. 28]. Людина, приєднавшись до всезагального, стає розумною, і, навпаки, будь-який відрив від нього веде до помилок та заблуджень. Геракліт про це заявляє у такий спосіб: “...вони, будучи присутніми – відсутні” [9, с. 79]. Визнавши факт того, що “логос властивий усім...” [1, с. 30], і подібно ж – “усі люди мають здатність пізнавати себе і розмірковувати” [1, с. 29], Геракліт водночас підводить до цікавого міркування. Він, як висловився Ф. Кессіді, засвідчує “...фактичну гносеологічну нерівність людей” [4, с. 109], яка проявляється у тому, що логос не усім відкривається відразу, однаково не усі люди його сприймають, розуміють, а тому перебувають неначе у “сплячці”. Тому чимало людей стає нездатними “говорити правду і діяти в узгодженні з природою, йдучи за нею” [1, с. 31]. У цьому випадку йде відрив людини від логосу, і як результат, – вона потрапляє в обійми неправди, фальші чи просто заблудження. Геракліт також звертає увагу на те, що істинна мудрість людини полягає не тільки у тому, щоб “говорити істинне”, але ще й в умінні “діяти, робити вчинки” у відповідний спосіб. Як зауважив Ф. Кессіді, для ефеського мислителя чітко вимальовується проблема єдності людського мислення і практичних дій, поведінки людини [6, с. 219]. В такий спосіб Геракліт намагається показати єдність, яка існує між людиною і космосом, і без сумніву ця єдність побудована на загальній гармонії.

Шляхом істини намагається вести людину й інший представник досократівської філософії – Парменід. У своєму вченні він наголошує на існуванні “світу уяви” та “світу істини”. У своїй філософії Парменід вводить поняття “*ноус*”, яке можна визначити як “внутрішній голос людини”. Істина, на думку Парменіда, досягається шляхом пізнання у процесі мислення. Вхідження у світ істини не відволікає людину від божественної сфери і не означає відмови від світу людей – це шлях інтелектуальних людських перемог. Однак і світ думки (уяви) необхідний, за Парменідом. Ці протилежні світи він розглядає як день і ніч, для того, щоб “...через трактування існуючого здійснити його заперечення, оскільки у нього один світ охарактеризований за допомогою іншого, і об’єднує ці світи людина” [4, с. 287]. У Ксенофана ми також зустрічаємо поділ на два світи: світ міфу і переказів із супроводжуваними їх хибними уявленнями про богів і природу, і світ людського знання, який відкритий самою людиною. При цьому думка (уява) і мудрість не суперечать одне одному. Вони відмінні між собою, однак мудрість будується на основі думки і виростає з неї. І те, і інше – людське надбання, а не божественний дар. Саме в сфері відкритого людиною знання перебігає людське життя, яке розцінюється, як “життя за природою”.

Суперечність між гераклітизмом і елейтизмом викликала намагання філософів погодити ці два напрямки, один з яких сприймав дійсність як нестримний потік безупинних змін, інший, навпаки, – незмінність та сталість буття. Філософами, які намагалися погодити ці суперечності та у такий спосіб торкнутися проблеми людини, були Емпедокл, Анаксагор та Демокріт.

Емпедокл навчав, що впорядкований космос займає тільки невелику частину Всесвіту, його утворюють чотири першопочатки (корені речей): вогонь, повітря, вода і земля. Усі мінливі речі нашого світу утворюються з цих чотирьох стихій під впливом двох протилежних сил: Любові та Ворожнечі. Порядок у світі залежить від того, яка із цих двох сил переважає. Творення світу Емпедокл також пов'язує з діяльністю цих протилежних сил. У такий же спосіб були створені і люди. Людська душа також складається із чотирьох елементів, які пов'язані між собою Любов'ю і Ворожнечою. На основі комбінації елементів Емпедокл намагався пояснити інтелект та темперамент людини. Наймудрішими, на його думку, є одиниці, в яких в рівномірний спосіб розподіляються ці першоелементи, а також не занадто рідким, ні занадто густим розміщенням. Люди з надмірно рідким розміщенням елементів є тупі і швидко втомлюються, а з густим – це імпульсивні одиниці, ініціатори великих справ, з яких мало які доводять до кінця. Люди з добрим розташуванням елементів в руках є хорошими ремісниками, в язиці – хороші оратори тощо. Важливе значення Емпедокл приділяв проблемі пізнання і особливе значення він надавав розумовому пізнанню. Розумове пізнання відбувається в серці, де знаходиться найбільше скупчення елементів, і де концентруються усі чуттєві зображення. “У хвилях бігучої крові живиться серце; у ньому ж знаходиться те, що ми так часто називаємо мисленням: думка людська є кров, яка серце омиває” [1, с. 66]. Люди пізнають суть речей, схоплюючи гармонійну сполуку першоелементів в одну цілість, що її створює Любов. До такого пізнання здатний тільки розум, однак, не применшуючи ролі відчуттів, при збігу усіх чуттєвих вражень. Принцип, який проголосив Емпедокл, – подібне пізнається через подібне. Отже, осмислюючи світ, природу, Емпедокл і попередні грецькі мислителі намагалися віднайти єдність зі світом людини. Відношення між елементами чи стихіями у природному космосі здійснюються на тих самих засадах, що й відношення між людьми у державі чи у сім'ї. Чи не за цим аналогом матеріальні елементи Емпедокла перебувають між собою у стані любові та ворожнечі, як люди? Отже, у філософії Емпедокла знаходимо чимало цікавих досліджень і, напевно, мав рацію Т. Гомперц, стверджуючи, що в його особі знаходимо і філософа, і антрополога, і астронома, і фізика, і хіміка, бо у різних сферах він зробив чимало цікавих спостережень [5, с. 456].

Чимало цікавих ідей належить Анаксагору, філософія якого зближає його з попередниками. Однак є цілком нова риса – це твердження Анаксагора, ніби існуючий світовий лад утворився і продовжує творитися діяльністю “розуму”, який приводить в порядок першопочатково хаотично змішані матеріальні частинки, які дістали назву “гомеомерії”. Пізнати ці частинки підвладно також тільки розуму. Що стосується людини, то Анаксагору належить доволі цікаве припущення, про яке повідомляє Арістотель: “Анаксагор вважає, що людина є найрозумнішою серед тварин, внаслідок того, що має руки” [1, с. 75]. Адже руки – це знаряддя, а природа, подібно до розумної людини, наділяє кожного тим, чим він уміє користуватися.

На фоні широких природничо-наукових пошуків відомого дослідника ранньої грецької філософії Демокріта, який був автором атомістичного вчення, не можна не зауважити його інтересу і до проблеми людини. У деяких фрагментах, які збереглися від цього мислителя, зустрічаються роздуми про сутність людського буття, про призначення людини, її щастя, а також проблеми стосовно виховання. Намагаючись збагнути, що таке людина, Демокріт зазначає, що вона є “малим космосом”, а тому нагадує “великий космос”. Її тіло виникло з води і землі в природний спосіб, подібно ж виникали й інші види живих істот. При цьому він визначає людину як “...тварину, що від природи здатна навчатися, і таку, що має руки, які їй в усьому допомагають, а також розсудок і розумову гнучкість” [8, с. 555]. В процесі навчання і виховання людина має здатність змінювати свою природу, творячи неначе другу натуру, а також виховувати в собі певні моральні якості, насамперед доброту. Демокріт намагався відшукати критерії моральної поведінки людей, а також і ті чинники, які б робили людину щасливою, поміркованою, доброзичливою до інших людей. Водночас, як зазначає філософ, щастя не в багатстві, не в золоті і не в грошах. Воно – певний духовний стан людини. Однак Демокріт не замикає етику на пошуках людиною лише

індивідуального, особистого щастя. Він переконаний у тому, що людина, живучи в суспільстві, мусить будувати свої відносини з іншими людьми на гуманній, доброзичливій основі, і навіть на міцній і близькій дружбі. Саме дружба ошчасливує людину, допомагає їй навіть у найскладніших ситуаціях. “Добрий товариш повинен з’явитися на запрошення у дні радісних подій, а в дні випробувань повинен прийти за власним покликом” [8, с. 669].

Отже, ранньогрецька філософія, від Фалеса до Демокріта, не була лише філософією природи, ця філософія залишила значний світоглядний матеріал, який свідчить про немалий інтерес до людини. Під час вирішення світоглядних проблем філософи цього періоду намагалися обґрунтувати норми людського життя, визначити становище людини в світі і навіть вказати шляхи до особистого щастя. На основі пояснення походження світу ранньогрецькі мислителі намагалися також пояснити і походження людини. Віра в існування душі не тільки поєднувала людину зі живою природою, але в ній ми знаходимо розумний початок. Спрямованість на людський розум була протиставлена попередній міфологічній традиції, згідно з якою боги вважалися джерелом знань та благ. Вже Ксенофан доходить висновку, що люди самі визначають, що для них краще, створюють свою культуру. При осмисленні космологічних чи натурфілософських проблем відчувається присутність людини, гармонійна взаємодія людини зі світом, природою. При цьому “зберігалася орієнтація на людський розум як на засіб життя “по природі” [4, с. 288].

1. Антология мировой философии: Античность / [Ответствн. за выпуск Ю.Г. Хацкевич]. – Мн.: Харвест, М.: ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 960 с. – (Философские учения греков. – Ч. 1).
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель. – М.: Мысль, 1975. – 550 с. – (Философское наследие. Сочинения в 4-х т.; Т. 1).
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: Мысль, 1979. – 620 с. – (Философское наследие).
4. Драч Г.В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики / Г.В. Драч. – М.: Гардарики, 2003. – 317 с. – (Научное издание).
5. Гомперц Т. Греческие мыслители / Т. Гомперц. – Минск: Харвест, 1999. – 749 с. – (Научное издание).
6. Кессиди Ф. От мифа к логосу: становление греческой философии / Ф. Кессиди. – СПб.: Алетейя, 2003. – 360 с. – (Серия “Античная библиотека. Исследования”).
7. Лосев А.Ф. История античной эстетики (ранняя классика) / А.Ф. Лосев. – М.: Высш. шк., 2000. – 622 с. – (Серия “Вершины человеческой мысли”).
8. Лурье С.Я. Демокрит / С.Я. Лурье. – Л.: Наука, 1970. – 664 с. (Тексты. Перевод. Исследования).
9. Таранов П.С. 120 философов (Жизнь, судьба, учение, мысли) / П.С. Таранов. – Симферополь: “Реноме”, 2002. – 682 с. – (Универсальный аналитический справочник по истории философии: Учеб. пособие. – Т. 1).
10. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии: Учеб. пособие [для философ. факультетов и отдел. ун-тов] / А.Н. Чанышев. – М.: Высш. шк., 1981. – 374 с.